

КОНФЛІКТ ПОЕМИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА «КАТЕРИНА» В СВІТЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ

ЧОЛАНУ Л. В.,

Бельцький державний університет ім. Алеку Руссо

В статті спростовано традиційне розуміння конфлікту поеми Т. Г. Шевченка «Катерина» як соціального. Шляхом українознавчого аналізу розкрито антитезу «свій – чужий» як композиційну основу твору, виявлено головні етапи морально-філософського конфлікту, висвітлено символіку розв'язки.

Ключові слова: *українці Молдови, морально-філософська антитеза, моральна основа життя, самосватання, передсмертне бажання, кобзар, духовний зв'язок.*

In the article of Ciolanu L. V. is refuted the traditional understanding of conflict in the poem of Taras Shevchenko "Katerina" as social one. By mean of the Ukrainian study analysis is revealed the antithesis of "own - foreign" as a compositional basis of the work, are found the main stages of moral and philosophical conflict, highlighted the symbolism of the denouement.

Key-words: *Ukrainians of Moldova, moral and philosophical antithesis, the moral basis of life, self-match-making, dying wish, Folk Minstrel, spiritual connection.*

Впродовж багатьох десятиліть українці Молдови жили своє духовне життя збереженим рідним фольклором і культурою інших народів. Література, мистецтво, наука України лишались для них невідомими. Утворення українських товариств, започаткування вивчення української мови та літератури в ряді шкіл стало першим кроком для відкриття українцями нашої республіки царини рідної культури. Закономірно, що в центрі уваги опинилась творчість Тараса Шевченка. Його окремі твори вивчаються в кожному класі гімназії. Підручник з української мови та літератури для 9 кл. охоплює основні етапи життя й творчості поета, пропонує для текстуального вивчення кілька поезій, баладу «Причинна», поеми «Катерина», «Наймичка», «Кавказ», комедію «Сон», драму «Назар Стодоля». Таке широке коло творів викликало необхідність подачі їх у скороченні, а скорочення не може не привести до схематизації творчого шляху митця, до спрощеного розуміння творів. Викладачі-україністи потрапляють у полон стереотипів. Перебуваючи в ареалі російської культури, ми звикли підходити до літературного твору з позицій російської, а не української ментальності. Як зазначив свого часу М. Костомаров, в основі відмінності світобачення українців і великоросів лежить перевага в українцях особистої волі, а в росіянах – загальності, «общинності». В російській класичній літературі це проявилось, зокрема, в зосередженості на соціальному боці суспільного життя, тоді як класики української літератури досліджують переважно морально-філософський аспект буття.

Українці Молдови мало обізнані в історії, в особливостях культури свого народу. Наслідком багатолітнього зросійщення стала розмитість національної свідомості, сприймання національних особливостей російської культури як норми, як взірця. При вивченні української літератури такий підхід обертається звуженням художнього змісту твору до соціальної проблематики, пошуком неодмінно соціального конфлікту, соціологічною інтерпретацією образів-персонажів. В підручнику Л. М. Паламар, А. І. Нікітченко, А. І. Чорноволової,

Л. В. Рокіцької «Українська мова і література» для 9 кл. читаємо про «Катерину» Т. Шевченка: *«У цій поемі Шевченко відтворив типові для тогочасної дійсності явища: зведення паном дівчини та самогубства серед кріпаків, зокрема молоді, які траплялись тоді часто. Тільки на Київщині за один 1839 рік наклали на себе руки 39 дівчат, зведених поміщиками, чиновниками та офіцерами. Поет висловлює глибокий жаль з приводу таких ганебних явищ у житті народу й застерігає дівчат від сліпої довіри до розбещених і підступних панів»* [4, 23]. Жанр твору визначається як *«ліро-епічна соціально-побутова поема з народного життя»*, а тема – як трагічна доля жінки-кріпачки [4, 23].

В поемі Шевченка нема жодної деталі, яка дозволила б назвати Катерину кріпачкою. Кріпаки в Російській імперії були особливою верствою населення, позбавленою громадянських прав. Вибір роду занять чи професії селянина, його одруження, переселення або тимчасовий від`їзд повністю залежали від волі пана. Кріпачка не могла сподіватись, що *«буде собі московкою»*, не мала права покинути село. Її долю вирішували б не батьки, а пан. А Катерина не бачить перешкод для одруження і переїзду у далеку Московію. Отже, за походженням вона має належати до вільних, не закріпачених, селян. Поема починається застереженням: *«москалі – чужі люде, роблять лихо з нами»* [6, 22]. *«Москалями»* у минулому – називали будь-яких жителів міст та сіл Московщини (Росії). Крім того, у кінці 18-19 ст. так іменували солдатів армії царської Росії, які служили на території України [5, 157]. Катеринино коханого названо в поемі москаліком, милим, молодим, чорнобривим, любим Іваном, голубом, але жодного разу не названо офіцером, і тільки в останньому епізоді – зустрічі з кобзарем та його поводитирем – він постає паном.

Ми вважаємо, що в основі композиції лежить не соціальний конфлікт, а морально-філософська антитеза «свій – чужий». «Чужий» не означає однозначно поганий. У «чужих» інші звичаї, інше ставлення до дівчини, до шлюбу: *«Москаль любить, жартуючи, Жартуючи кине, Піде в свою Московщину, А дівчина гине»* [6,22].

Зав`язку конфлікту бачимо в тому, що необачна Катерина з юним егоїзмом віддається кохання, зневаживши моральні норми свого народу. Покохавши москаля, вона стала дивитись на світ очима коханого, не помічаючи, що неприпустимою для українки поведінкою знеславилася себе, вкрила ганьбою добре ім'я батька й матері, стала покриткою, зганьбивши тим усе село. Не розуміє, що осуд односельчан справедливий, і ставиться до рідних людей вороже. Вона сховалась від усього села, обірвала стосунки з подругами: *«... Дівчата на вулиці без неї співають»* [6, 23]. Вночі, *«щоб вороги не бачили»*, ходить по воду, сама собі співає чи плаче та все чекає, що повернеться з походу коханий і забере з собою. Кохання витіснило з її серця батька й матір, подруг, односельчан. Все, що складає моральну основу життя українського селянина, здалось їй непотрібним: *«...Катерина Буде собі московкою, Забудеться горе, А поки що нехай люде Що хотять говорять»* [6, 23].

Серед традицій нашого народу насмішки цілим селом – це перевірений віками спосіб допомогти людині усвідомити провину, щоб повернутись до

етичних норм життя. Дівчину-покритку безжально висміювали і відкрито засуджували, сподіваючись, що вона надалі стане хорошою жінкою і матір'ю. Тоді гріхи молодості їй прощались. З найскрутнішої ситуації народ завжди знаходить вихід. На початку ХХ ст. на Чернігівщині, за спогадами очевидців, зокрема, бабусі автора, ще побутував звичай самосватання зведеної дівчини. Покритка приходила в хату парубка і клялась батькам перед іконами, що має народити від їхнього сина. Батьки одружували легковажних молодят і допомагали налагодити сімейні стосунки. В разі відмови від одруження ганьба падала на сім'ю парубка, і весь його рід втрачав добру славу. Саме цей звичай, а не вигнання з дому, відображено Шевченком. Батьки посилають Катерину шукати родину москаля, прийняти московські звичаї, жити по-їхньому. Сподіваючись на жіночу мудрість, мати навчає звернутись до свекрухи: *«Йди, доню, найди її, Найди, привітайся, Будь щаслива в чужих людях, До нас не вертайся»* [6, 27].

Серце Катерининої матері рветься від болю: *«Доню моя, доню моя, Цвіте мій рожевий! Як ягодку, як пташечку Кохала, росила На лишенько... Доню моя, що ти наробила?..»* [6,26]. Батько *«Не дивиться на світ Божий: Тяжко зажурився»* [6,26], але не дорікає доньці, а благословляє її в дорогу: *«Нехай тебе Бог прощає Та добрії люде; Молись Богу та йди собі – Мені легше буде»* [6,27]. Наївні селяни не здогадуються, як далеко Москва, яка вона велика. Ради щастя єдиної дитини вони готові зустріти старість у самотності та ганьбі. Тільки тоді Катерина усвідомила свою вину перед батьками і почала відчувати, що прирекла себе на самотність серед своїх людей: *«Пішла в садок у вишневий, Богу помолилась, Взяла землі під вишнею, На хрест почепила, Промовила: «Не вернуса! В далекому краю В чужу землю чужі люде Мене заховають; А своєї ся крихітка Надо мною ляже...»* [6, 27-28].

Тепер її єдина надія – знайти коханого і бути прийнятою чужими. Московська дорога стає для неї пошуком свого місця в житті, можливістю усвідомити, де свої, а де чужі. Вона зустрічає різне ставлення до себе. Хто пускає з немовлям у хату переночувати, хто, як чумаки, жаліє, дає грошей, а хто засуджує, називає ледачою. На цьому страдному шляху легковажна дівчина навчилася бути матір'ю. Син став єдиною рідною істотою. Ради нього вона просить милостиню, його гріє, ночуючи під тином, ради нього живе. Вона готова прийняти кару за свою провину і вже не щастя собі шукає, а тільки батька своєї дитини. Хоче врятувати сина від самотності, від долі бути чужим серед людей: *«Оддам тебе, мій голубе, а сама загину»* [6, 33]. Але солдати-москалі живуть за іншими законами, в їхньому житті нема місця ні Катерині, ні її синові. Одні зле жартують: *« Ай да баба! Ай да наши! Кого не надують!»* [6, 33]. Інші співчутливо відповідають на розпити про *«Івана чорнявого»*: *«Мы не знаем»* [6,33]. Але всі проходять повз жінку.

Кульмінацією, безсумнівно, є зустріч з Іваном на засніженій дорозі. Коханий виявився не просто найбільш чужим Катерині, а відверто ворожим. Він не захотів упізнати жінку і зневажливо наказав гнати геть *«безумную»*. Ради дитини Катерина згодна на будь-яку жертву: *«Наймичкою тобі стану, З другою кохайся... Покинь мене, забудь мене, та не кидай сина»* [6, 37]. Останню

можливість порятунку для немовляти вона побачила в своїй смерті, адже передсмертне бажання людини священне. Катерина кладе дитину на дорозі і просить солдатів-москалів віддати її батьку. Вона так і не зрозуміла, що свої люди були поряд з нею. Коли солдати обминули її дитину, хлопчика забрали лісничі. Ті самі, що взимку пустили її з дитиною в курінь погрітись і лишили тут жити. Ті, що чули, як уві сні вона розмовляє з москалем, але не бентежили розпитами. Вони не дали немовляті замерзнути на дорозі і, мабуть, саме вони допомогли малому Івасеві знайти своє місце в житті.

Останній епізод поеми традиційно інтерпретується як трагічний епілог. Колишній москаль став багатим паном. Він подорожує в «берліні» – багатій кареті, запряженій шестернею. В хлопчику-поводирі, якому його дружина подає милостиню, впізнає свого сина, і знову від нього відмовляється.

Ми бачимо в цьому епізоді глибоко символічну розв'язку. Івась навіть не здогадується, що цю незнайому людину колись називали його батьком. Вони чужі назавжди. І прірва між ними не стільки соціальна, скільки моральна. Жінка-пані, побачивши хлопчика з дідом, покликкала, дала грошей, спитала, як звати, замилувалась карими очима і чорними бровенятами дитини... В душі цієї людини є місце для милосердя. А в пана поряд з нею нема душі. В молодості він зрадив кохану і кинув замерзати на дорозі свого сина, тепер кидає його вдруге. Курява від карети стає символом його життя.

Але хлопчик не лишився самотнім, він з кобзарем. Як відомо, кобзар – особлива постать в українській культурі. Це значно більше, ніж *«український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі»* [5, 399]. Кобзарі були нашими гомерами, нашою історичною пам'яттю, талантом і совістю народу. Протягом трьохсотлітньої Козацької доби вони забороненими думами утверджували українську ментальність. В народі їх любили, називали «божими людьми», оберігали від переслідувань жандармів. Кожен українець вважав за честь запросити кобзаря до хати, поділитись хлібом. *«...Старий кобзар Ісуса співає. Хто йде, їде – не минає: Хто бублик, хто гроші; Хто старому, а дівчата Шажок міхоноші»* [6, 39]. Зазвичай старий кобзар брав талановитого хлопчика-сироту начебто в поводитрі, а насправді, – в учні. Після кількох років навчання приводив його на таємну кобзарську раду, де хлопець проходив суворе випробування на право стати кобзарем і давав клятву служити правді.

Кобзар стане Катерининому Іванку вчителем і справжнім батьком, що навчає добру та справедливості. Поема завершується символічним образом дороги. *«Встали сіромахи, Помолились на схід сонця, пішли понад шляхом»* [6, 39]. Кобзар веде дитину до Києва, до святих місць, до людей. Івась навчиться служити своїм талантом Богу й людям, стане для людей рідним. Бо «свій» чи «чужий» у Шевченка визначається перш за все духовним зв'язком, який з'являється тільки тоді, коли людина навчається не брати, а віддавати багатство своєї душі іншим людям.

Література

1. Кононенко П.П. *Українознавство*, Київ, 2006, УДК 811.161.2

2. Литвин, Микола, *Струни золотії*, Київ, Веселка, 1994.
3. Наулко В. І., Артюх Л. Ф., Горленко В. Ф. та ін. *Культура і побут населення України*, Київ, Либідь, 1993, с. 181, ISBN 5-325-00304-6
4. Паламар Л.М., Нікітченко А.І., Чорновалова А.І., Рокіцька Л.В. , *Українська мова і література, Підручник для 9 класу*, Кишинів, Штіінца, 2003, ISBN 9975-67-340-6
5. *Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник*, Київ, Просвіта, 2004, ISBN 966-8547-25-X
6. Шевченко, Тарас, *Кобзар*, Київ, Дніпро, 1999, ISBN 5-308-01526-0
7. Чолану Л., *Особливості сприйняття літературної класики українцями Молдови* // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Том XXVI. За загальною редакцією проф. П. П. Кононенка, Київ, Рада, с. 456-466, УДК 947:378 (477) 393